

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1523>

Geliş Tarihi: 20.12.2018

Kabul Tarihi: 30.06.2019

İRAN'DA RIZA ŞAH DÖNEMİ MODERNLEŞME SÜRECİNİN ŞİA ULEMASINA ETKİSİ¹

Ender AKYOL² - Azam AHMADI³

ÖZET

Kaçar hanedanına son veren Rıza Han, kendisini Pehlevi hanedanlığının kurucusu olarak yeni kral (1925-1941) ilan etmiştir. I.Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan ve Atatürk'ün gerçekleştirdiği Cumhuriyet devrimi ile devam eden süreçten derin bir biçimde etkilenen Rıza Şah, güçlü bir merkezi devlet kurmak amacıyla İran'da bir dizi reform başlatmıştır. İran'da Meşrutiyet Devrimi (Anayasal Devrim-1906-7) sürecinden bu yana Şia ulemasının konumu güçlenmişti. Rıza Şah'ın gerçekleştirdiği merkezileşme ve sekülerleşmeyi hedef alan reformlar sayesinde Şia ulemasının sosyo-ekonomik durumu derinden etkilenmiş ve bu reformların ulemanın gücünü azaltıcı etkisi olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında Şia siyasal düşüncesine egemen olan siyasal iktidarı haksız bir şekilde elinde tuttuğuna inanılan kesimlere karşı bir protesto olarak siyasal iktidardan uzak durmak ve adil olmayan yönetimlerin iktidarlarının gayri meşru olduğuna dayanan ön kabul, merkezi bir konuma sahipti. Ancak Kaçarların son

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Ender AKYOL tez danışmanlığında Azam AHMADI tarafından İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda gerçekleştirilen "İran ve Türkiye'de Modern Devletin İnşası ve Din Adamlarının Etkisi" başlıklı doktora tez çalışmasının bir bölümünden türetilmiştir. Bu çalışma İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: SDK-2018-772.

² Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye, e-posta: ender.akyol@inonu.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-4715-0017>

³ Dr. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, e-posta: azamahmadi448@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-9534-3775>

döneminden başlayarak özellikle Rıza Şah döneminde Şia ulemasının siyasal düşüncesi değişime uğramıştır. Bu değişimin en dikkat çekici yönü daha önceki dönemlerdeki gibi ulemanın siyasal iktidardan uzak, pasif durumda olmaktan çıkıp aktif hale gelmiş olmasıdır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi benimsenerek örnek olay incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda birincil ve ikincil düzeyde doküman ve kaynaklardan veriler toplanarak bunlar analiz edilmiştir. Çalışmada Rıza Şah döneminde İran'da eğitim, vakıflar ve yargı sistemi olmak üzere üç alanda gerçekleştirilen reformların din adamlarının toplumsal rolleri ve güçlerini nasıl etkilediği ve biçimlendirdiği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Modernleşme, Modern devlet, İran, Şia Uleması, Şia Siyasal Düşüncesi*

The Impact of the Modernization Process on Shia Ulama During the Reign of Reza Shah in Iran

Abstract

Reza Khan (in reign: 1925-1941), who ended the Qajar dynasty, declared himself the new king of Iran as the founder of the Pahlavi dynasty. The establishment of the Republic of Turkey and the Republican revolution realized by Ataturk, following the disintegration of the Ottoman Empire after the World War I, affected Reza Shah deeply. He initiated a series of reforms in Iran to establish a strong central state. Since the Constitutional Revolution (1906-7) in Iran, the position of the Shia Ulamas was consolidated. However, the Reza Shah's reforms aimed at centralization and secularization affected the socio-economic situation of the Shia scholars deeply. These reforms had a diminishing effect on the power of the Ulama. Historically, avoiding a relationship with the political establishment as a protest against those who Ulama believed to hold political power unfairly had a central position in Shia political thought. However, starting from the last period of Qajars, especially during the reign of Reza Shah, political thought of Shia

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

Ulamas changed. The most striking aspect of this change is that, unlike in the previous periods in which Ulamas was passive and away from the political power, they began to become active in politics. This study has examined how the reforms in three areas, namely education, religious charity foundations, and the judicial system in Iran, affected and shaped the clergy's social roles and power. In this study, a qualitative research method is adopted and a case study is conducted. In this context, data from primary and secondary documents and sources were collected and analyzed.

Keywords: *Modernization, Modern State, Iran, Shia Ulama, Political Thought of Shia*

1.Giriş

Tarihsel olarak bakıldığında 16.yüzyılda Safeviler döneminde Şia mezhebi, İran nüfusunun çoğunluğunun sünni olmasına rağmen, devlet dini haline gelmiştir. İran kısa sürede şiilerin önemli bir merkezi haline gelmiş, Şii ulema siyasal ve toplumsal olarak güçlenmiştir. Daha öncesinde ulemanın konumu ve yerine getirdikleri işlev, Sünni gelenek ve Şii gelenekte birbirinden farklı olmuştur. Şöyle ki Sünnilik içinde kimi âlimler bulunsa da bu âlimler manevi bir lider statüsüne ve ekonomik bağımsızlığa sahip olamamıştır. Oysa ki Şii ulema dini ve siyasi liderlik gibi niteliklere de sahiptir. Sünni gelenekte ulemanın her ne kadar egemen otoritenin İslami söylemle meşrulaştırılması gibi siyasal bir işlevi olsa da ulemanın görevi yalnızca topluma ahlaki olarak yol göstermektir (Dağı, 2002, s.47, 91, 92). Ayrıca Safeviler dönemindeki siyasi güce ek olarak daha sonradan Kaçarlar döneminde vakıf sahipliği, dini eğitim, şer'î mahkemelerin ve bazı divan ve defterdarlıkların sorumluluklarının da verilmesi ile bu kesim toplumsal ve ekonomik bağımsızlığını da sağlamıştır (Kartal, 2016, s.13). Dolayısıyla Safeviler döneminde Şiiliğin devlet dini haline gelmesiyle birlikte, Ortaçağ Hıristiyanlığındaki İki Kılıç Kuramını andırırçasına, bir tarafta tanrının yeryüzündeki gölgesi olan Şah, diğer tarafta ise şii ulema, yani

müctehidler yer almıştır(Akbulut, 2016, s.325). Daha sonraki dönemde bu yapı varlığını sürdürmüş olmakla birlikte, Safevilerin dağılması kavimler arasında çatışma ve savaşları ortaya çıkarmıştır. Safevilerin ardından ortaya çıkan otorite boşluğu sonucunda Kaçarlar, 18. yüzyılın sonlarında diğer kavimleri kenara iterek iktidarı ele geçirmeyi başarmışlardır. Böylece Kaçarlar'ın mutlak bir saltanatı kurulmuştur. Ancak bu mutlakiyet, mutlak devletle aynı anlama gelmemektedir. Teorik olarak şahın gücü yalnızca şeriat ve bazı geleneklerle sınırlıydı. Bunun dışında şahı sınırlandıran başka bir şey yoktu(Abrahamian, 1998, s.60-61). Ancak uygulamaya geçerken iktidar kaynaklarının merkezileşmemesi ve iktidar odaklarının farklı olması nedeniyle şahın iktidarı uygulamada sınırlı kalmıştır(Bashiriye, 2001, s. 45-47). Rusya ile İran arasında 1804 yılında başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini Rusya kazanmış,1827'de İran-Rus savaşları sonucunda yapılan 'Türkmen Çay' anlaşmasıyla Kaçarların iktidarı giderek zayıflamış ve meşrutiyet devrimiyle de parçalanmıştır. Rusya'nın İran'a yönelik yayılcılığı Kaçarları savunma durumuna sokmuştur. Rus ordusu modern, eğitilmiş, gelişmiş silah ve teçhizatla donatılmışken, İran ordusu bu modern orduya karşı geleneksel çağın gerisinde kalan silah gücüyle karşılık vermeye çalışmıştır. Rusya ile uzun süre devam eden savaşların sonunda Muhammed Şah'ın veliahdı Abbas Mirza, İran ordusunun Ruslar karşısında oldukça zayıf bir durumda olduğunu fark etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform sürecini ülkesine transfer ederek, III.Selim örneğindeki gibi orduda reform hareketini başlatmıştır. Böylece Osmanlı'da olduğu gibi Avrupa'nın askeri teknolojisi ve yeni askeri eğitim teknikleri İran ordusuna aktarılmaya çalışılmıştır. Modern ordu kurmayı hedefleyen bu reformların yeni modern devletin kuruluş süreci ile de sıkı bir ilişkisi söz konusu olmuştur. Yeni askeri sistem, Şah'ın toplumdaki diğer iktidar odakları ile

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

kurduğu ilişkilerini değiştirmiş ve dengeyi Şah'ın lehine olacak biçimde değiştirmiştir (Khaleghi, 2015, s. 62). Abbas Mirza'nın reform hareketinin ikinci aşamasını yurt dışına öğrenci göndermek olmuştur. İranlılar'ın bu döneme kadar, sanayi devrimi sonrasında gelişen yeni tıp ile ilgili pek bir bilgileri olmadığı için yurt dışına gönderilen öğrencilerin birçoğu tıp eğitimi almak üzere gönderilmiştir. Ancak Abbas Mirza'nın ölümü, başlayan bu reform sürecini kesintiye uğratmıştır.

1848'de hükümdar olan Nasıreddin Şah Batılılaşmadan yana bir tavırla, yurtdışına diplomatik temsilciler açmak, öğrenci göndermek gibi çeşitli adımlar atmıştır (Abrahamian, 2014, s.55). Döneminde birçok reformun başlatılmasına öncülük eden Nasıreddin Şah'ın öldürülmesi, meşrutiyete giden süreci hızlandırırken, yerine gelen Muzaferiddun Şah'ın başarısız politikalarının yanı sıra ülke içinde baş gösteren sorunlarla birlikte, Osmanlı'daki Jön Türk hareketi ve Rusya'daki 1905 Devrimi gibi dış dinamikler İran'da meşrutiyete giden süreci daha da hızlandırmıştır (Dik, 2016, s.71-73). 1906'da ilan edilen Meşrutiyet ile birlikte İran'da Batı tarzı anayasa ile birlikte şahın siyasal gücü kısıtlanmış, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenerek, yürütme görevini yerine getirmek üzere yeni bakanlıklar kurulmuş ve başbakanlık düzenlenerek parlamenter sistemi andıran bir sisteme geçilmiştir. Yasama gücü ise Milli Şura Meclisi ve Meclis-i Sena'dan oluşan iki meclisli bir parlamentoya verilmiştir. Temel hak ve özgürlükler genişletilmiştir. Ayrıca daha sonraki dönemde Amerika'dan ekonomi uzmanları getirilmiş, gümrük, ihracat, ithalat ve devlet bütçesi yeniden yapılandırılmıştır. Halka genel eğitim sağlamak adına ilköğretim, devletin yerine getireceği temel görevlerden sayılmıştır. Meşrutiyet devrimi ile birlikte gazetelerin sayısı artmış, farklı siyasal partiler kurulmuş, yeni okullara önem verilmiş, farklı siyasal-kültürel özelliklere sahip dernekler açılmış, çok sayıda

kitap çıkarılmış ve yabancı dillerden çeviriler yaygınlaşmıştır. Kadınların eğitimi konusu da bu dönemde yoğun olarak tartışılmış ve buna önem verilmiştir. Siyaset, hukuk ve ziraat gibi alanlarda yeni fakülteler açılmıştır. Sonuç olarak Meşrutiyet/Anayasal devrim ile siyaset ve iktidar konusunda önemli bir değişim yaşandığı açıktır. Ademiyet (1972, s.14-15)'in belirttiği gibi "...Bu dönemde felsefe, bilim ve siyasetin Batı'lı anlamı giderek yaygınlık kazanmıştır. Akılcılık tüm alanlarda yaygınlık kazanmıştır. Özellikle Descartes, Newton'un fizik kanunları ve aydınlanma çağının siyasal ve toplumsal görüşleri ile Auguste Comte'un pozitiviztyaklaşımı, Darwin'in görüşlerinin etkisi inanılmazdı".

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi benimsenerek örnek olay incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda birincil ve ikincil düzeyde doküman ve kaynaklardan veriler toplanarak bunlar analiz edilmiştir. İran örneğinde eski iktidar yapısının çöküşünü ve sonuçlarını ortaya koyarak yeni iktidar yapısının nitelikleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Burada iktidar yapısından kast edilen, iktidarın nasıl bölündüğü ve iktidarın nasıl kullanıldığına ilişkindir. Çalışmamızın ana sorunsalı siyasal iktidarın yapısındaki değişimin, Şia siyasal düşüncesinde yaşanan değişimlerle ilişkili olduğudur. Şia siyasal düşüncesindeki değişim ise din adamlarının sosyo-ekonomik durumlarının değişimi ile ilişkili olduğu gibi bir iddiamız bulunmaktadır. Şöyle ki, modernizmin İran'a ulaşmasının sonucu olarak, din adamlarının modernleşmeye karşı bir tepki geliştirerek kendi kimliklerini korumaya ve bunu savunmaya yöneldikleri görülmektedir. Daha öncesinde devletten, siyasal iktidardan uzak durmayı amaçlayan ulemanın, birdenbire radikal siyasal bir ideoloji inşa ederek devleti ele geçirmeye kalkışmaları ve 1979'da İslami bir devlet kurmalarının nedenleri tartışılmış ve irdelenmiştir. Sonuçta İran'da sekülerleşmeyi de içeren modernleşme politikasının başarısız olma süreci değerlendirilmiştir. Çalışmada

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

Rıza Şah dönemi İran'da eğitim, vakıflar ve yargı sistemi olmak üzere üç alanda gerçekleştirilen reformların din adamlarının toplumsal rolleri ve güçlerini nasıl etkilediği ve biçimlendirdiği irdelenmiştir. Diğer taraftan bu çalışmada modernleşme ve merkezileşmeyi hedefleyen bu reformların, ulemanın siyasetten uzak durmasını vaaz eden Şia fikhını nasıl etkilediği de değerlendirilmiştir.

2.İran'da Modern Devlet

İran'da modernleşme, Batı tarzı anayasacılığın esas alındığı, parlamentarizme dayanan devlet kurma çabasının temelleri 1905-1909 Meşrutiyet/Anayasal Devrimi'ne kadar geriye gitmekle birlikte, Rıza Şah, seküler, otoriter bir devlet aracılığıyla ekonomik, toplumsal, eğitimsel modernleşme programı başlatmıştır(Aydın, 2000: 115-116). 1921 yılında Tahran'a yaklaşık yüzelli kilometre uzaklıkta bulunan Kazvin'deki Kazak kuvvetlerinin komutanı olan Rıza Han, İngiltere'nin verdiği destekle üç bin kişiyle birlikte gerçekleştirdiği darbenin ardından Tahran'ın denetimini ele geçirmiştir. Bu darbe ile birlikte İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Darbeyi gerçekleştiren Rıza Han'ın geçmişi ile ilgili çeşitli söylentiler bulunmaktadır. Rıza Han'ın askeri hiyerarşi içerisinde üst rütbelere yükseldiği, kendi kendini yetiştirmiş bir kişi ve hatta kimine göre okuma yazma bilmeyen biri olduğu yolunda söylentiler bulunmaktadır (Abrahamian, 2014, s. 123-124). Darbeden sonra 1925 yılında "Şah"lığını ilan eden Rıza Han, 1925-1941 yılları arasında iktidarını, ordu ve bürokrasiden oluşan iki unsur üzerine kurmuştur. Rıza Şah döneminde ordu on kat, bürokrasi ise onyediy kat büyümüştür (Abrahamian, 2014, s.90). Daha sonradan da oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi, İslam Devrimi'ne kadar ülkeyi yönetmiştir.

Rıza Şah, özgürlükler ve demokrasi yoluyla değil adeta dönemin de ruhuna uygun olarak, otoriter bir tarzda iktisadi ve toplumsal hayatı topyekûn dönüştürerek İran'ı modern bir ulus-devlet haline getirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla Rıza Şah'ın kurduğu bir tür askeri-monarşik istibdat rejimi, modernleşme projesini hızlı ve radikal bir biçimde uygulamıştır (Kartal, 2016, s. 164). Bu bağlamda İran'da modern merkezileşmiş bir devletin kurulması Rıza Şah döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim Rıza Şah'ın modern kurumları geliştirmedeki amacı, devletin gücünü pekiştirerek ülkenin tüm bölgeleri üzerindemhâkimiyet kurmaktır. Sonuçta Rıza Şah'ın geride bıraktığı miras, aslında güçlü bir merkezi devlet kurma çabasıydı. Batı tarzı siyasal kurumlar oluşturulsa da Rıza Şah zaman içerisinde giderek otoriter, baskıcı bir siyasal rejim kurma yönünde ilerlemiştir. Siyasal sistem üzerindeki mutlak denetimi ve egemenliği büyük ölçüde aristokratik nitelikli, biçimsel olarak var olan bağımlı bir parlamentonun inşa edilmesi ile gerçekleşmiştir. Rıza Şah, parlamento girecek üyeleri doğrudan doğruya kendisi belirlemiş, öyle ki parlamento dokunulmazlığını göz ardı ederek, bütün partileri kapatmış ve her türlü gazetenin yayınlanmasını da yasaklamıştır. Böylece parlamento, belirleyici olmaktan uzak, askeri otoriter bir yöne doğru kayan rejimin, dekoratif bir malzemesi haline gelmiştir (Abrahamian, 2014, s.98-99).

Rıza Şah'ın inşa ettiği modern devlet, toplumsal denetimi derinleştirmek üzere çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Örneğin zorunlu askerlik uygulaması başlatılmış, bunun yanında nüfus cüzdanı ve soyadı edinme de askerlikle birlikte gerçekleşmiş, soyluluk unvanları kaldırılmıştır. Hicri takvim Şemsi takvimle değiştirilmiş, Fransız Devrimindeki gibi, ay adları Arapçadan Zerdüştî terimlerle değiştirilmiştir. 1928 yılında Kılık-Kıyafet Birliği Kanunu ile giyim-kuşam konusunda düzenlemeler yapılmış, aşiretlerinki de dâhil olmak

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

üzere geleneksel kıyafetler ve erkekler için fes gibi başlıklar yasaklanmış, bunun yerine kayıtlı din adamları dışındaki erkeklerin Batı'lı tarzda pantolon ve ceket giymeleri zorunlu hale getirilmiştir. Başörtüsüz kadınların dışarıda dolaşmaları kolaylaştırılmış ve 1936 yılında “Hıcapla Mücadele Kanunu” çıkarılarak kadınların halka açık yerlerde başörtüsü, peçe takması tamamen yasaklanmıştır. Bununla birlikte kadınların oy kullanma haklarını elde etmeleri için ise 1963 yılını beklemek gerekmiştir (Abrahamian, 2014, s.110-111; Kartal, 2016, s.18; Koca, 2013, s.74). Bunun dışında 1927'den sonra sanayileşme, modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik, sekülerleşme temelinde oldukça geniş kapsamlı reformlar uygulanmıştır (Bashiriye, 2006, s. 68). Ayrıca I.Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasındaki dönemin konjonktürel olarak uygun olması ile ekonomide bağımsızlık için Bank-ı Milli adında ulusal banka kurulmasından, Avrupalı tüccarlara verilen kapitülasyonların kaldırılmasına, sanayinin teşviki ile ticari ve sanayi tekellerin kurulmasına kadar pek çok reform bu dönemde hayata geçirilebilmiştir (Kartal, 2016, s.164).

Rıza Şah dönemi İran'da hemen her alanda gerçekleştirilen reformların geleneksel gruplar ve kurumların (ulema ve çarşı) İran'ın siyasal sahnesinden giderek kaybolmasına yol açan birtakım sonuçları olmuştur (Bashiriye, 2006, s. 68). Modern merkezi devlet, dini kurumlar üzerindeki gücünü belirgin bir biçimde artırmıştır. Kum, Meşhet, İsfahan ve Necef gibi büyük dini medreseler özerk kalmayı başarmakla birlikte, Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve hükümetin seçilmiş İmamı tarafından yönetilen Sipahsalar Camii yoluyla kimlerin ulema sınıfına katılacağı belirlenmiş oluyordu. Devlet hizmetine girecek olan din adamlarının sarık ve cüppelerini çıkararak takım elbise giymeleri zorunlu hale getirilmiş, bu arada eğitim (maarif) bakanlığı din eğitimini devlet okullarına zorunlu kılmış ve bu derslerin içeriğini kontrol ederek din konusunda

kuşkucu düşüncelerin yayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Rıza Şah'ın amacı, dini, lâik fikirler ile zayıflatmak yerine hükümete İslam'ın tanıtımı ve devletin denetimi altına alınması konusunda hâkimiyet kazandırmaktı (Abrahamian, 2014, s. 159).

Rıza Şah reformlarının önemli bir bölümü de adalet ve yargı sisteminin geliştirilmesine yöneliktir. Avrupa'da eğitim görmüş bir hukukçu olan Ali Akbar Daver, modern bir adalet bakanlığı kurmak için bu göreve getirilmiştir. Bu dönemde şer'i mahkemelerin ve geleneksel örfi mahkemelerin yerini yeni yargı yapıları almıştır. Daha önceden din adamları tarafından görülmekte olan miras, aile gibi medeni hukuka ilişkin davalara bunların bakmaları yasaklanmıştır. Bu düzenlemenin bir sonucu olarak, birçok din adamı genel mahkemelerde iş bulabilmek için din adamlığını bırakmak zorunda kalmıştır. Yargı reformlarının devamında 1936'da çıkarılan iş yasasıyla yargıda din adamlarının çalışması daha da zorlaştırılmış, yeni düzenlemede hâkimlerin Tahran Hukuk Fakültesi ya da yurtdışı üniversitelerin hukuk fakültelerinden mezun olmaları şartı getirilmiştir (Floor, 2011, s. 111-112).

İran'da merkezi bir eğitim sisteminin kurulması, reformların bir diğer amacıydı. Kamu ve özel okul, dini medreseler, okul evleri, misyoner okulları ve dini azınlık okullarının toplam öğrenci sayısı bu dönemde 91.000'den azdı, ancak bunların çok azı devlet okullarının öğrencisi durumundaydı. Hemen hepsi misyoner okullarında bulunan kız öğrenci sayısı ise 1800 civarındaydı (Telim o Terbiyet der İran, 1924). Rıza Şah, okulların tamamını millileştirerek, eğitimi birleştirmiş, ülke çapında aynı müfredat ve ders kitapları benimsenerek, tek dil yani Farsça eğitim dili haline getirilmiştir. Azınlık okullarında izin verilen diğer dillerde eğitim verilmesi ise yasaklanmıştır. Devlet, eğitim sistemini Fransız modelini benimseyerek yeniden kurmaya girişmiştir (Abrahamian, 1985, s.85).

3.Rıza Şah ve Yargı Sisteminde Yapılan Reformlar

Nasıreddin Şah döneminde yargı sisteminde reform yapılması için birçok çaba sarfedilmişti. Ancak bu dönemde ulemanın muhalefeti nedeniyle reform çabası sonuçsuz kalmıştı. Meşrutiyet döneminde anayasanın hazırlanma süreci ile birlikte bu durum yargı sistemini de yeniden düzenleyeceği için ulema kendi içerisinde ikiye bölünmüştür. Muhalif ulemanın büyük bir kısmı başkent Tahran'da bulunmaktaydı. Muhalifleri temsil eden Şeyh Fazullah Nuri, şer'i mahkemeye sahipti. Şer'i mahkemeler, evlilik, boşanma, velayet, miras gibi işlemlerin yanı sıra tapu belgesi düzenleme gibi işlemler yapma yetkisine de haizdi. Dolayısıyla bu mahkemeler, yaptıkları bu işlemler nedeniyle ciddi bir gelir kaynağına sahip durumdaydılar. Diğer taraftan meşrutiyeti destekleyen ulema ise bu dönemde bir Osmanlı Devleti kenti olan Necef'te yerleşik durumdaydı. Necef'teki bu dini medrese Şia fıkhnın en önemli merkezi durumundaydı. Buradaki ulemanın gelirlerinin önemli bir kısmı Hindistan'da bulunan şialardan ve Tahran Çarşısından (Bazaar) gelen dini vücuhat (zekât, hums, vakıf gelirleri vs.)'tan oluşmaktaydı. Necef'te bulunan bu dini medrese Osmanlı topraklarında olduğu için, bunların İran'daki gibi şer'i mahkeme gibi bir işlevleri yoktu. Bu açıdan bunların ekonomik durumları ve gelirleri, Osmanlı toprakları dışında bulunan şialara bağlı durumdaydı. Necef'teki ulemanın gelir kaynaklarını oluşturan İran'daki Çarşı (Bazaar), meşrutiyete taraftar olduğu için buradaki ulema da meşrutiyet devrimini desteklemiştir. Meşrutiyeti destekleyen ulemanın en önemli temsilcileri ise Ahun Horasani ve Ayetullah Naini olmuştur. Oysaki Tahran merkezli ulema meşrutiyete karşı konumda yer almıştır. Genel olarak bakıldığında Meşrutiyet döneminde ve Kaçarlar döneminin sonuna kadar yargı sisteminde yapılmaya çalışılan reform girişimlerine rağmen ulemanın yargıdaki

gücü tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Dolayısıyla Rıza Şah dönemine kadar ulema yargıda varlığını ve konumunu sürdürmüştür.

Rıza Han, gerçekleştirdiği darbenin ardından doğru düzgün işlemeyen yargı sistemini değiştirmeye yönelmiştir. Meşrutiyet döneminde birçok kez kanunlarda değişiklik için girişim olsa da bu girişimler mollaların tepkisi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Rıza Pehlevi şahlığını ilan ettikten sonra ilk olarak ticaret ve ceza kanunlarını geçici olarak düzenleyip uygulamaya çalışmıştır. 1926 yılının başlarında eski adalet bakanlığı kapatılarak yerine yeni adalet bakanlığı kurulmuş ve çoğunlukla Avrupa'da eğitim görmüş kişilerin görevlendirildiği bir bakanlık kurulmasına gidilerek, mollaların buradaki gücü ellerinden alınmıştır. Yeni adalet bakanı genç Ali AkberDaver⁴, Rıza Şah'a yakın olan isimlerden biriydi. Darülfünun'un hukuk bölümünden mezun olmuş ve sonrasında Fransa'da eğitimine devam etmiştir. Fransa'ya gitmeden önce adliyede çalışmış ve sistemin eksiklerini yerinde tespit etmiştir. Daver, bu dönemde bakanlıkta etkili olan mollalarla çatışmış ve mollaları adliyeden uzaklaştırma konusunda başarılı olmuştu. 1928'de Daver, ilk medeni kanunu hazırlayarak parlamentoya sunmuştur. Medeni kanunun ilk on maddesi genel konularla ilgili olduğundan kelimesi kelimesine Fransız medeni kanununun adeta bir çevirisi niteliğindedir. Geriye kalan maddelerde ise ilginç bir biçimde şeriatın yasalaştırılması niteliğini taşıyan detaylar yer alıyordu. Öyle ki medeni kanun, bir bakıma Fransız medeni kanunu ile şerri hükümleri adeta bir araya getirip toplamıştır. Örneğin kanunla, erkekler dilediklerinde boşanma, çocuklarının velayetini ellerinde tutma, çok eşlilik ve geçici evlilikler yapma gibi önceden beri var olan haklarını koruyorlardı(Abrahamian, 2014, s:116). 1932 yılından önce yapılan tüm

⁴Rıza Şah'ın modernleşme sürecinde yakınında ve yardımcı olan önemli kişilerden birisiydi.

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

değişiklere geçici kanun adı verilmiş ve böylelikle muhalif hareketler bir şekilde başarıyla savuşturulmuştur. Ancak 1932 yılından sonra mollaların belirgin muhalefeti ortaya çıkmıştır. 1929'da geçici olarak uygulamaya giren evrak ve gayrimenkul kayıt kanunu, 1932'de parlamento tarafından onaylanmış ve böylece reformların önemli bir adımı atılmıştır. Bu kanuna göre her türlü gayrimenkul, belge mühürleme ve tapu çıkarma, şeriat mahkemelerinin yetkisinden çıkarılarak bütünüyle devlet kurumlarına aktarılmıştır. Bunun yanında evlilik ve boşanma işlemlerinin kayıt altına alınması önceden şerri mahkemelerin yetkisindeydi. Aslında evlilik ve boşanma gibi işlemleri yapanlar müçtehitler⁵ ve onlardan statü olarak daha aşağıda olan mollalardı. Dolayısıyla şerri mahkemeler tamamen ortadan kaldırılmamış yetkileri yalnızca aile hukukuna ilişkin konularla sınırlandırılmıştır (Koca, 2013, s.77). Sonuçta Rıza Şah'ın reformları ile bu yetki şerri mahkemelerden alınınca, bu durum buralardaki din adamlarının gelirlerini önemli ölçüde etkilemiştir(Eskafi, 2004, s. 112).

Ayrıca 1932 yılında yapılan düzenleme ile mollalar, geleneksel molla kıyafetlerini çıkararak, kıyafet değişikliğini düzenleyen yasanın emrine uyup yeni Batı'lı tarzdaki takım elbiselerini giymeye zorlanmıştır. Rıza Şah döneminin yargı sisteminde gerçekleştirilen reformların zirve noktasını ise 1936 yılı oluşturur. 1936 yılında çıkarılan yargı kanunu, yeni hâkimlerin istihdam şartı olarak hâkimlerin Tahran Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'nden veya yurt dışı üniversitelerinin hukuk bölümlerinden birinden mezun olmalarını zorunlu kılıyordu. İkinci maddedeki düzenlemeye göre ise diploması olmayan hâkimlere, devlet tarafından yapılan sınava katılma zorunluluğu getiriliyordu. Bu durumda

⁵İran'da ayet ve hadislerden şerri hükümler çıkaran Şii âlimlere verilen addır.

olanların ancak bu sınavdan geçerekhâkimlik yapabilecekleri belirtiliyordu. Bununla birlikte sınavda başarılı olsalar da bu hâkimlerin yargı hiyerarşinin üst basamaklarına kadar çıkamayacakları da açık bir biçimde belirtilmişti. Bu düzenlemeler açık bir biçimde eski dönemden gelen birçok ulemanın yargı sisteminden tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir (Floor, 2011, s. 110-114). Bu tasfiye sürecine karşın, diğer taraftan yargı reformunun başında bulunan Daver'in özellikle bilgisi ve tecrübesi ile nitelikli olan insanları yeni rejimin içine dâhil etmeye çalıştığı kimi örnekler de görülmektedir. Örneğin Daver, dini medreselerde felsefe öğretmeni olan Şeyh Mohammad Hâkim'in huzuruna gidip adliyede çalışmasını istemiş, ancak Şeyh bu teklifi kabul etmemiştir. Yeni rejimin meşruiyet tabanını genişletmek adına yapılan bu uygulamalara rağmen, yeni rejimin yeni koşullarına uymayan mollalar süreç içerisinde tasfiye edilmekten kurtulamamıştır(Kasravi, 1944, s. 26-27).1931'de parlamento tarafından yapılan düzenleme ile şariat mahkemelerinin sınırları belirlenmiştir. Buna göre şariat mahkemeleri, evlilik ve boşanma davaları ile yetim ve öksüz çocuklar için kayyım ve gözetmen atama gibi davalara bakmakla görevli kılınmıştır(Floor, 2011, s. 110-114).

1936 ve 1940 yıllarında medeni kanun ve ceza kanununun çıkarılması ile birlikte yargı reformlarının son aşaması da gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki bu tarihten önceki düzenlemelerle mollaların gücünün önemli ölçüde azaldığı söylenebilir de bu kanunlarla birlikte mollaların tüm güçlerini yitirmişlerdir. Yeni ceza kanunundan el ve kol kesme gibi cezalar tamamen çıkarılmış ve yerine daha hafif cezalar getirilmiştir. İdam cezası kaldırılmamış ancakuygulaması sınırlandırılmıştır. Kırbaç cezası kanun metninden kaldırılmamasına rağmen Rıza Şah döneminde hiç uygulanmamıştır. Şeriatta tam olarak belli olmayan kimi konularda örneğin, zihinsel engellilerin hırsızlık yapmaları, cezalandırılma

konuları gibi buna benzer bazı konular vardı. Yeni kanundazihinsel engelli bireyler, cezalandırılmaktan muaf tutulurken, şeriatla hırsızlığın tanımı da tam olarak belli olmadığı için ona yeni tarifler getirilmiştir. Hayvanlara eziyet, azar ve taciz, trafikte küfür, suç sayılmıştır. Bu değişiklikler aydınlanma düşüncesi ile başlayan modernizm ve Batılılaşma yönünde olduğu için, mollaların hoşuna giden değişiklikler değildi (Shayeghan, 2017, s. 83-93). Tüm bu değişikliklere rağmen diğer taraftan ikircikli bir tutumla İran'da yeni oluşturulan ceza kanunu ve medeni kanunda şeriate aykırılık da oluşturulmuyordu. 1926'da onaylanan Ceza Kanunu'nda açıkça bir kadının eşinden başka biriyle görünmesi durumunda eşinin karısını öldürmesi durumunda cezalandırılmayacağı belirtilmiştir (m.180). Bu kanuna göre örneğin bir erkek, kendisinin namusu olarak görülen kişinin başkasıyla ilişkide olduğuna şahit olursa eşini veya yabancı erkeği öldürmesi durumunda ceza olarak yalnızca altı ay hapis cezası ile cezalandırılacaktı. Bu kanunun 207- 214. maddelerinde zina, eşcinsellik, küçük yaştaki biriyle ilişkide bulunmak, taciz, fuhuş ve fuhuşa yardımcı olanların cezası düzenlenmişti. Ayrıca medeni kanunda 9 yaşında olan kızlar, babasının izni ile evlilik yapabiliyorlardı (m.142-143). Muta nikâhı yasallaştırılırken (m.1075-1077), kadınların yabancılar ve gayrı Müslimlerle evlenmeleri yasaklanmıştır (m.1060) veya zorunlu durumlarda evliliğin gerçekleşmesi devletin iznine bağlanmıştır. Bununla birlikte yabancılarla evlilik fıkha dayalı bir yasa değildi. Evlilik, boşanma, nafaka ve miras gibi birçok konu şeriate göre düzenlenmişti. Erkekler için dört eşlilik yasada kabul edilmiştir (m. 942-1046). Erkekler eşlerinden her zaman ve nedensiz olarak boşanabilirlerken kadınlar için böylesi bir durum geçerli değildi (m.1133). Erkek, eşinin çalışmasına ve eğitimine engel olabilir, erkeğin izni olmadan kadın çalışmaya ve eğitim almaya devam edemezdi. Şeriate uygun olarak çocuğun velayeti tamamen babaya aitti (Floor, 2011, s. 123-127). Sonuç

olarak İnan'da Rıza Şah döneminde eski yargı sistemini yıkan, yeni bir yargı sistemi kuran önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar, aslında modern devletin bir niteliği olan merkezileştirme eğilimini temsil ederek, eski geleneksel iktidar odaklarının gücünü kırmış olmakla birlikte; toplumsal yaşamı Batılılaştıran, dini toplumsal alandan tamamen çıkaran, düzenlemeler olma niteliğini taşımamaktadır. Modern devlet kurma süreci olarak ifade edilebilecek bu düzenlemeler ile bir taraftan mollaların ve müçtehitlerin ekonomik, toplumsal iktidarlarını yitirmeleri sağlanmaya çalışılırken, yeni modern devleti güçlendirmek amaçlanmış olmakla birlikte diğer taraftan ikircikli bir tutumla Batı'lı tarzda hazırlanan kanunların içeriğinde şeriata ilişkin birçok düzenlemeye de yer verilmiştir. Bir anlamda şeriat doğrudan doğruya kaldırılmamıştır.

4.Rıza Şah ve Eğitim Sisteminde Yapılan Reformlar

Rıza Şah'ın iktidarı ele geçirdiği döneme kadar İnan'da tarihsel süreç içinde ilk ve orta öğretim sistemi, büyük ölçüde ulemanın denetimi altında olurken; yükseköğretim ise bütünüyle ulemanın denetiminde olmuştur. Okullarda Kur'an, İslam'ın günlük hayata göre hükümlerinin yanı sıra, önceden belirli standart bir eğitim planı veya müfredat olmaksızın, her öğretmenin kendisine göre öğretmek istediği konuları belirlediği geleneksel bir eğitim faaliyeti yürütülmekteydi. Meşrutiyet öncesine kadar devlet, eğitim sistemiyle ilgili herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Dolayısıyla Kaçarların son dönemlerine kadar doğru düzgün işleyen modern bir eğitim sisteminin varlığından söz etmek olanaklı değildir. Ancak Meşrutiyet devriminin ardından eğitim sistemi devlet tarafından düzenlenmeye başlanmış ve halkın ücretsiz eğitim almasına ilişkin bir dizi hukuksal düzenleme yapılmıştır. Ancak buna karşı tepkiler gecikmemiş, Ayetullah Ashtiyani bu düzenlemeler sonucunda açılan yeni okullara İslam'ın

İran’da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

ve mezhebin zayıflatılmasına neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Camiler de modern okullara karşı konuşmalar yapmıştır. Ehsan Neraghi bu duruma ilişkin: “Camide imam, kimya dersine karşı çıkararak, “kimyanın ne faydası olduğunu” sormuş ve imamın “kimya kâfirlerin bilimidir!” biçiminde cevap verdiğini babasından dinlediğini belirtmektedir (Jami, 2005). Ulemanın böylesi tepkileri nedeniyle İran’da Rıza Şah’ın gerçekleştirdiği darbeye kadar eğitim alanında kayda değer önemli bir gelişme pek olmamıştır.

Rıza Şah iktidarı ele geçirdiği zaman eğitim sisteminin ulemanın denetiminde olduğunu iyi biliyordu. Bu nedenle Rıza Şah’ın ilk yaptığı işlerden biri yargı alanında olduğu gibi ulemanın bu alandan çıkarılması olmuştur. Çünkü Rıza Şah, milli ve seküler bir devlet inşa etmek için eğitimin mezhepten ve ulemeden arındırılması gereğine inanıyordu. Bu amaçla 1921 yılında “Yüksek Eğitim Şurasını” Avrupa ülkelerinden örnek alarak kurmuştur. Bu şuranın görevi, Avrupa eğitim sistemini inceleyerek İran’da da yeni sisteminin hazırlıklarını yapmak ve buna uygun öğretmen yetiştirerek, bütün eğitim sistemini gözden geçirmektir (Takhshid, 1998, s. 105). Bu amaçla Rıza Şah’ın eğitim sistemindeki temel hedefini yine yargıda olduğu gibi merkezileştirme oluşturmaktaydı. Ayrıca modern ulus-devletin ideolojisini yaymak, buna uygun olarak ders kitaplarının içeriklerini düzenlemek ve öğretmen istihdamında belli ölçütlerin oluşturulmasını sağlamak da hedefleri arasındaydı. Bu bağlamda öğretmen olabilmek belirli şartları taşımaya bağlanarak, mollaların eğitim sisteminin dışında kalmalarına yol açan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. İlköğretim, lise ve yükseköğretimdeki yapısal düzenlemeler, yeni dersler (tarih, edebiyat, yabancı dil, astronomi, geometri, iktisat, zooloji vs.), müfredat kapsamına alınırken, yabancı öğretmen istihdamı, yurt dışına öğrenci gönderme, öğretmen yetiştirme

merkezlerinin kurulması, okullar için kitap yayınlama gibi birçok konuda devlet, eğitimde reform gerçekleştirmiştir. Eğitim sistemini merkezileştirmek ve dini eğitimin devletin denetimi altına alınması için dini eğitim veren medreselere yönelik de yeni kanunlar çıkarılmıştır. Örneğin 1928 ve 1929'da devlet, bir dizi sınav yoluyla, dini medreselere gidecek öğrencileri tespit ediyordu. Diğer taraftan, yalnızca eğitim bakanlığından alınan diplomaların geçerli olduğu ve kimlerin dini eğitim öğrencisi olduğunu belirleme yetkisi de yalnızca eğitim bakanlığına veriliyordu. Buna ilave olarak kimin müderris olduğu da yine eğitim bakanlığı tarafından verilen izin belgesi ile belirlenerek, öğretmen adaylarına eğitim bakanlığı tarafından yapılan sınavlara katılma zorunluluğu getirilmiştir.

Yapılan reformlar sonucunda bütün eğitim sistemi, devletin kontrolüne geçmiş ve modern okulların sayısı artmıştır. Bunun yanında mektep haneler ve dini medreselerin sayısı azaldığından dolayı dini medreselere giden öğrencilerin sayısı da azalmıştır. 1925'te 55.960 öğrenci (misyoner okulları ve mektep haneler dâhil) yalnızca 648 ilkokula kayıt edilmişken; 1941'de 287.245 öğrenci 2336 adet ilkokula kaydedilmiştir (Abrahamian, 2014, s. 144-145). Bu on altı yıllık dönemde hem öğrenci sayısı hem de ilkokul sayısı önemli ölçüde artmıştır. Sonuç olarak Rıza Şah'ın eğitim sisteminde gerçekleştirdiği reformlar sonucunda, bütünüyle mezhebe dayalı ve ulemanın kontrolünde olan bir eğitim sisteminin yerine, Batı tipi eğitim sistemine doğru bir dönüşüm yaşanarak, eğitim sisteminin devlet denetimi altına alınması sağlanmıştır.

5.Rıza Şah ve Vakıflarda Yapılan Reformlar

Safeviler döneminde Şiannın devlet dini olarak benimsenmesi ile Şiiliğin halk arasında yayılmasına çalışılmıştır. Şiiliği halk arasında yayma görevi ise ulemaya verilmiştir. Safevi hanedanlığı, ulemaya toprak vererek onları, toplumsal ve ekonomik yapıya dâhil etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan zekâtın ulemaya verilerek, yine onlar tarafından dağıtılması mollaları ekonomik ve toplumsal olarak güçlendirmiştir. Aynı zamanda bu durum mollaların siyasal iktidar karşısında bir dereceye kadar bağımsız kalabilmelerine olanak sağlamıştır (Dağı, 2002, s.47-48).1606-1608 de Şah Abbas Safevi, Maşhed şehrinde evkaf (vakıf) kurumunu kurduğundan beri onun tevliyet (mütevellilik/vakıf işlerine bakma) görevi dönemin şahına aittir. Şah da evkafın işlerini sorumlu kişiye aktarırdı. Kaçarlar dönemi mütevelli başı, âlimler arasından seçilirdi ve Horasan eyaletinin validen sonra ikinci etkili kişisi sayılırdı. Nasireddin Şah, mollalar bu gücü kendisinin aleyhine kullanır diye 1889'da mütevelli başını ve valilik sorumluluğunu bir kişide birleştirmiştir. 19. yüzyıla kadar mezhepsel evkafın durumunda bir değişiklik olmamıştır. Çünkü devlet hiçbir nedenle bu durumu değiştirmek istememiştir. Mollalar da isteklerini devlete kabul ettirmek için başka yollara yönelmiştir. Bu yollardan biri, verilen zekâtın bir miktarının âlimlere ait olmasıydı. Şöyle ki şayet bir müçtehit özel bir vakfın mütevellisi olursa, gelirlerinin yüzde onu bu müçtehede ait olurdu. Ayrıca vakıf belgesinde ücret belli değilse mütevelli yaptığı işe göre kendi payını belirlerdi (Algar, 1980, s. 39). Diğer taraftan mollaların sorumlu olduğu vakıfların hepsinin hayır işlerinde kullanılması gerekmiyordu. Bazı kişiler gayrimenkul mallarının emniyetini sağlamak amacıyla mülklerini vakfederlerdi. Eğer böyle bir vakfın mütevellisi görevden alınırsa, müçtehitler hemen yönetim kurulunu oluşturup vakfın idaresini ele geçirirlerdi. Bunlara ilave olarak tapular ve mülkiyet belgelerinin onaylanması ve mühürlenmesi gibi işler de ulemaya aitti. Meşrutiyet döneminin

etkin kişilerinden sayılan şeyh İbrahim Zancani, Müslüman toplumlarının geride kalmasının önemli nedenlerinden biri olarak mollaların kendi çıkarlarını, dinden üstün görmelerine bağlamaktadır. Zancani'ye göre kendi çıkarları için yeni birtakım kurallar oluşturarak din adına halka aktarılması, İslam'ın yozlaştırılması anlamına gelir. Kendisi bir molla olarak mollaları eleştirir ve halkın bilinçlenmesinde mollaların önemli bir engel olduklarını vurgular. Mollalar, vakıf konusunda da sıradan insanlara karşı, kendilerinden başka hiçbir kimsenin müteveli olamayacağı konusunda yaygın bir algı oluşturmuşlardır. Sıradan insanlar da saflıktan veya inançtan dolayı bu kesime inanır ve kendisini başka güçlere karşı koruması için mollalara sığınır. Mollalar, vakıfların sorumluluğunu kendi mirasları gibi evlatlarına bırakabiliyorlardı. Eğer bir kişi kendi evladına ya da molladan başka birisine güvenip onu müteveli atasa bile, mollalar çeşitli hile ve zor yolu ile bir şekilde onların elinden çıkartılıp kendilerinden birisinin müteveli olmasını sağlardı(Zancani, ?, s. 62).

Rıza Şah'ın gerçekleştirdiği reform alanlarından biri de vakıflar konusunda olmuştur. Şia uleması, şah karşısında mali özgürlüklerini korumak amacıyla cami ve dini medreselerin geliştirilmesine yardım ederlerdi. Bunların vakf edilmesi ulemanın, vakıfların gelirinden yararlanmasını sağlardı. En büyük vakıflardan Şia'ların sekizinci imamı olan imam Rıza vâkfıydı. 1890'da lisansüstü öğrenciyken İran'ı ziyaret eden, daha sonradan İngiltere'nin Doğu Hindistan elçisi Lord George Curzon, imam Rıza vâkfının değerinin 60.000 Tümen olduğunu, on bin ton cins (eşya) ve on bin kişinin de hizmet ettiğini belirtmektedir. İmam Rıza'nın vakıf mütevellisi dönemin üst düzey âlimiydi ki şah tarafından atanırdı. Curzon, İranlıların vakıflardaki amaçlarının, mal ve mülklerine hükümet tarafından el konmasından korunmak olduğunu belirterek,

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

toplumun devlete karşı nasıl bir güvensizlik içerisinde olduğunu açıkça belirtmektedir (Curzon, 1983, s. 263-264).

Rıza Şah mollaların toplumsal ve siyasal iktidarlarını azaltmak için ilk olarak dini medreselerin sayısını azaltmış, ardından askerlik kanununu mollaları da kapsayacak şekilde genişletmiş, tüm yetişkin erkekler için zorunlu askerlik uygulamasına geçerek mollaların da diğer vatandaşlarla aynı hak ve ödevlere sahip olmasını sağlamış ve son aşamada mollaların önemli gelir kaynaklarından olan vakıflar için yeni kanunlar çıkarmıştır. 1928 ile 1935 yılları arasında çıkarılan kanunlarla evkaf kurumunun kurulması sayesinde devletin vakıfların idaresindeki yetkisi artırılmıştır. Çıkarılan kanunlarda açıkça hangi mülke vakıf mülki denileceği ve vakfın gelirinin nasıl harcanacağı belirtilmiştir. Örneğin 1935'te kabul edilen kanunla vakıfların gelirlerinin nasıl ve nerelerde harcanacağı çeşitli maddelerde belirtilmiştir (Wilbor, 1995, s. 76). Vakıf gelirlerinin harcanması için belirlenen alanlar şöyledir: İlkokul yapılması için %10, fakir öğrencilere yardım etme amaçlı okullara yardım için %20, hayır kurumları için yardım %20, genel eğitim yardımı %10, faydalı kitap yayınları için %10, diğer ön görülmemiş masraflar için %15 gibi paylaştırılmıştır. Sonuç olarak Rıza Şah dönemi İran'da gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenleme yoluyla ulemanın denetiminde olan ve gelirleri, dini ve mezhepsel işlevleri yerine getirmek üzere kullanılan vakıflar, dinsel nitelikte olmayan ve devlet denetimi altına alınan bir yapıya dönüştürülmüştür. Bunun sonucu olarak ulemanın gelirlerinin önemli bir kısmı kısıtlanmıştır. Rıza Şah dönemindeki tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, ulemanın bir kısmı, Kaçarlar döneminin öncesinde izlemiş oldukları “siyasetten uzak durma” politikasını yeniden izleme yolunu tercih ederken, diğer bir kısmı ise siyaset ve din arasında olan ilişkiyi, içinde buldukları koşullar bağlamında yeniden yorumlayarak, ulemanın rolünü

toplumsal ve siyasal yaşamda aktif bir biçimde geliştirmek yönünde çaba harcamayı tercih etmiştir.

6.Sonuç

İran'da 18. yüzyıldan itibaren başlayan kapsamlı modernleşme girişimleri, Osmanlı modernleşmesinden önemli ölçüde etkilenen Nasıreddin Şah döneminin ünlü sadrazamı Mirza Tâki Hân, bilinen adıyla Amir Khabir (Emir Kebir) öncülüğünde gerçekleşmiştir. Devlette reform bağlamında eğitim, sağlık, askeri alanlarda yeniden düzenlemeye gidilirken, Amir Khabir'in üzerinde en çok durduğu konulardan biri güçlü bir merkezî yönetimin kurulması olmuştur (Bolat, 2013, s.151-158). 18. yüzyıldan itibaren başlayan bu reform süreci devlet seçkinleri olan sadrazam, vezirler, ile ulemanın çıkarları karşı karşıya gelmiş ve çatışmıştır. Öyle ki bu çıkar çatışması sadrazam Amir Khabir'in katline ve ondan sonraki sadrazamın da azline neden olmuştur. Önemli reformlardan sayılan Darülfünun'un kurulması ve yargı sistemin yeniden düzenlenmesi girişimleri, geleneksel olarak ulemanın nüfuz bölgesine girmek gibi bir anlama geliyordu. Reformlar ile birlikte din ve devlet ilişkisi bağlamında ilahi güce dayanan meşruiyet anlayışı gibi geleneksel monarşinin savunduğu teorik temeller kendi meşruluğunu önemli ölçüde yitirmiştir. Bir taraftan modernleşme süreci ile birlikte Batı düşüncesinden etkilenen aydın entelektüeller yeni fikirleri geliştirirken, diğer taraftan din adamları da bu süreçten etkilenmiş ve tepki geliştirmiştir.

Meşrutiyet/anayasal devrim bir bakıma geleneksel ve modern grupların bir araya gelmesinin bir sonucuydu. Böyle bir koalisyon çok süre geçmeden kendisini göstermiştir. Ulema, Kaçarların meşruluğunu yitirmesi karşısında kendilerini yeni meşruluk kazanan grup görerek Meşrutiyet devrimini aktif bir

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

biçimde desteklemiştir. Entelektüeller ise geleneksel meşruluk kaynaklarının yerine yeni kaynaklar bularak geleneğe ait olan grupları bir kenara koymak istemişlerdi. Bunların arasında birçok farklı görüşe sahip kesimler yer almaktaydı, aralarında yarı geleneksel yarı modern görüşler de bulunmaktaydı. Modern ve entelektüel gruplar tüm kurumlarıyla modern bir devlet kurma peşindeyken, geleneksel gruplar ise şeriatı uygulama, adaleti ve yabancı güçlerin müdahalesine son verme gibi hedeflerle ortaya çıkıyorlardı. Dolayısıyla modernleşme sürecinde geleneksel söylemin temsilcileri olan ulema ile modern söylemin önderliğini yapan entelektüeller arasında rekabet ve çelişki süreklilik kazanmıştır. Ancak İran'da modernleşme sürecinde bir taraftan geleneksel söylem, kurum ve yapılar zayıflarken diğer taraftan giderek modern söylem ve kurumlar güçlenmiştir. Ancak modernleşme sürecinde yeni yapılar içerisinde bazı eski unsurlar da varlığını bir şekilde sürdürmeyi başarmıştır(Musavi, 2005, s. 156).

Rıza Şah dönemi İran'da eğitim, vakıflar ve yargı sistemi olmak üzere üç alanda gerçekleştirilen reformlar modern devletin bir niteliği olan merkezileşme eğilimi temelinde gerçekleşmiştir. Reformlar eski geleneksel iktidar odaklarının gücünü kırmış olmakla birlikte; toplumsal yaşamı topyekûn Batılılaştıran, dini toplumsal alandan tamamen çıkararak, düzenlemeler olma niteliği taşımamıştır. Diğer taraftan modernleşme süreci, zaman içerisinde diyalektik bir biçimde ulemanın bu sürece farklı yanıt ve tepkiler vermesiyle sonuçlanmıştır.

Kaynakça

Abrahamian, E. (1998). *İran Beyne Du Enghelab [İki Devrim Arası İran]*. Tahran: Ney.

Abrahamian, E. (2014) *Modern İnan Tarihi*, (Çev. D.Şendil), İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları.

Ademiyet, F. (1972). *Andisheye Terakki ve Hukumete Kanun [İlerleme Düşüncesi ve Kanuna Dayanan Hükümet]*Tahran: Kharezmi.

Akbulut, Ö. (2016). *Siyasal Yaşam*, B.Tangör (Ed.). *İnan Toplum, Devlet ve Siyaset*. Ankara: TODAİE Yayınları. 319-344.

Algar, H. (1980). *Din ve Dolet der Doreye Qacar [Kaçarlar Döneminde Din ve Devlet]*, (A. Seri, Çev.) Tahran: Tus.

Aydın, S (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul. Gündoğan Yayınları. 2.Basım.

Bashiriye, H. (2001). *Mavane Toseye Siyasi Der İnan [İnan'da Siyasi Kalkınmanın Önündeki Engeller]*.Tahran: Ghame No.

Bashiriye, H. (2006).*Dibaçei ber Camee Şinasiye iran, doreye cumhuriye islami. [İslami cumhuriyet dönemi, İnan siyaset sosyolojisi]*.Tahran. Neşre Negahe Muaser. 4.baskı,

Bolat, G. (2013). *Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları, (1848-1851)*. *Belleten*, LXXVII. 278 Nisan. 151-181.

Curzon, G. (1983). *İnan ve Meseleye İnan [İnan ve İnan Meselesi]*. (G. A. Mazenderani, Çev.) Tahran: Elmi ve Farhangi Yayınları.

Dağı, İ. D. (2002), *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*,İstanbul: Boyut Kitapları.

Dik, E.(2016). *Merkezi Devletin Oluşumu ve Anayasal Gelişmeler*. B.Tangör (Ed.). *İnan Toplum, Devlet ve Siyaset*. Ankara: TODAİE Yayınları.69-138.

İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi

Eskafi, N. (2004). *Farhange Sebti [Kayıtlı Kültür]*. Tehran: Dad Ghoster.

Floor, W. (2011). *Nezame Ghazaei der Asre Kaçar ve Pehlevi [Kaçarlar ve Pehlevi Döneminde Yargı Sistemi]*. (H. Zandiyeh, Çev.) Kum: Pejoheshghahe Hoze & Daneshghah.

Jami, M. (2005). *Az Shehre Khoda ta Shehre Donya: Jang, Tejeddod ve Medreseye, [Allahın Şehrinden Dünya Şehrine: Savaş, Modernite ve Medrese]*, 08.02.2005. BBC Persian: <http://www.bbc.com/persian/iran/story>. İndirme tarihi: 15.11.2018

Kartal, F. (2016). Toplumsal ve Demografik Yapı. B.Tangör (Ed.). *İran Toplum, Devlet ve Siyaset*. Ankara: TODAİE Yayınları. 9-44.

Kasravi, A. (1944). *Deh Sal der Adliye [On Yıl Adliyede]*. Tehran.

Khaleghi, M. (2015). Eslahate Nezamiye Abbas Mirza Tayeb-ul Saltane [Abbas Mirza Teyeb-ul Mirza Döneminde Nizamiye Reformları]. *Fesnameye Parse*, (25), ss.55-79.

Koca, M (2013). *İran 'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Hareketleri (1925-1941)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Musavi, S. A. (2005). *İslam, Sünnet, Devlete Modern [İslam, Sünnet, Modern Devlet]*. Tahran: Ney.

Shayeghan, A. (2017). *Hukuk Madeni [Medeni Hukuk]*. Tehran: Mehre Kelam.

Takhshid, M. R. (1998). Eslahat ve Siyasethaye No Gerayiye Reza Shah ve Tesir an ber Qodret ve Nofuze Ruhaniyet [Rıza Şah Döneminde Islahat ve Ulemanın Nüfuzu ve Gücüne Etkisi]*Mejelye Hukuk ve Ulum Siyasi*, ss.93-117.

Telim o Terbiyet der İran [İran'da Talim ve Terbiye], (1924, Dey/Ocak), *İranshehr*, 3(1).

Wilbor, D. (1995). *Reza Shah Pehlevi [Rıza Şah Pehlevi]*, (M. D. Saba, Çev.) Tahran: Bongahe Terjome ve Nashre Ketab.

Zancani, Ş. İ. (?). *Serghozeshte Man [Benim Geçmişim]*. (Düzenleyen. G. Mirza Salih) Almanya: Nima.